

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄.

Μετάβασις εἰς τὴν ἠθικὴν τοῦ Σωκράτους.

1. Ἡ κοινὴ τάσις τῆς πρὸ τοῦ Σωκράτους φιλοσοφίας.

Ἡ ἀρχαία φιλοσοφία ἔχουσα ὡς ἄμεσον ἀντικείμενον τὴν προσπίπτουσαν εἰς τὰς αἰσθήσεις φύσιν, παρακολουθοῦσα διὰ τοῦ ἐρευνητικοῦ αὐτῆς πνεύματος τὴν ποικίλιαν τῶν μεταβαλλομένων μορφῶν καὶ φαινομένων αὐτῆς, ἀνεζήτηει ἀρχὴν τινα πρὸς ἐξήγησιν αὐτῆς.

Τίς λοιπὸν ἦτο ἡ μόνιμος ἀρχή, τὸ στοιχεῖον ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ὑπέκειτο ὡς βᾶσις πρὸς ἐξήγησιν τῆς φύσεως;

Ἴδου τὸ πρόβλημα τὸ ἀπασχολῆσαν τοὺς Ἴωνας φιλοσόφους ὡς καὶ πάντας τοὺς πρὸ τοῦ Σωκράτους ἀκμάσαντας τοιούτους. Τούτων ὁ μὲν ἀναγνωρίζει ὡς πρωταρχικὸν στοιχεῖον τὸ ὕδωρ, ὁ δὲ τὸν ἀέρα, ὁ δὲ τὴν χεῖρη ὕλην.

Ὑψηλοτέραν λύσιν τοῦ προβλήματος τούτου ἐνόμισαν οἱ Πυθαγόρειοι ὅτι ἔδιδον ἀναζητοῦντες τὸ πρωταρχικὸν στοιχεῖον ἐν τῇ ὕλῃ, οὐχὶ ἐν τῇ αἰσθητῇ αὐτῆς συστάσει, ἀλλὰ κατὰ τὰς τυπικὰς αὐτῆς σχέσεις καὶ διαστάσεις. «Ὁ ἀριθμὸς, ἔλεγον, ἐστὶν ἡ οὐσία παντὸς πράγματος οὐδεὶς ὅμως ἀριθμὸς, οὐδεμία ἀρίθμησις ὑπάρχει ἄνευ ἀριθμουμένης ὕλης». Ἐπιδιώκοντες οἱ Πυθαγόρειοι νὰ ὑψωθῶσιν ὑπεράνω τῆς ὕλης προσεκολλῶντο ἅμα πρὸς αὐτήν. Ἐκεῖνοι ὅμως οἵτινες κατώρθωσαν νὰ ὑψωθῶσιν ὑπεράνω τῆς ὕλης ὑπῆρξαν οἱ Ἐλεᾶται.

Ἡ ἀρχικὴ αἰτία τῶν πάντων εἶναι ἀφηρημένη ἀπὸ παντὸς ὕλικου στοιχείου, ἀπὸ πάσης σχέσεως τόπου καὶ χρόνου, ὅλως νοητῆ, δηλ. τὸ καθαρὸν ὄν. Οὕτως ἡ αἰσθητικὴ ἀρχὴ τῶν ὀπαδῶν τῆς Ἴωνικῆς Σχολῆς, ἡ ἀντικατασταθεῖσα διὰ τῆς ποσοτικῆς τῶν Πυθαγορείων ἀντικαθίσταται ἤδη ἀπὸ τῶν Ἐλεατῶν διὰ τῆς νοητικῆς ἀρχῆς.

Ἡ ἀρχὴ τῶν Ἐλεατῶν ἐδημιούργει χάσμα μέγα, διότι δὲν ἐξήγει τὴν ὕπαρξιν καὶ τὴν γένεσιν τοῦ κόσμου.

Τὰ πάντα ἐθυσιάζοντο εἰς τὴν νοητὴν ἀρχὴν, τὸ καθαρὸν ὄν.

Ἡ γένεσις καὶ ἡ πρόοδος τῶν δεδομένων ἀπὸ τῆς ἀρχῆς γησίιν τινα, εὐρεσίιν ἀρχῆς. Ὁ Ἡράκλειτος ἀνέλαβε νὰ λύσῃ τὸ ζήτημα τοῦτο δεχθεὶς ὡς ἀπόλυτον ἀρχὴν αὐτὴν τὴν γένεσιν δηλ. τὴν ἐνότητα τοῦ ὄντος μετὰ τοῦ μὴ ὄντος. Τὸ οὐσιῶδες δὲ ἐν τοῖς οὐσίιν εἶναι ἡ ἀδιάλειπτος ροή.

Ἡ πρωταρχικὴ ὕλη τῶν Ἴώνων ἀντικαθίσταται διὰ ζωτικῶν πρώτων δυνάμεων. Πρὸς ἐξήγησιν λοιπὸν τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου καὶ τῆς προόδου τῶν δεδομένων ὁ Ἡράκλειτος ἐδέχθη τὴν γένεσιν καὶ τὴν ἀδιάλειπτον ροὴν καὶ μεταβολὴν «τὰ πάντα ρεῖ». Ἡ δοθεῖσα λύσις τοῦ Ἡρακλείτου ἀποτελεῖ τὴν πρώτην ἀπόπειραν πρὸς ἐξήγησιν τῶν φαινομένων καὶ τῆς κινήσεως αὐτῶν. Ἀλλ' ἡ ἀρχὴ τοῦ γίγνεσθαι καὶ τῆς ἀδιαλείπτου ροῆς, ἣν ἐξέφρασεν ὁ Ἡράκλειτος ἐστηρίζετο ἐπὶ μόνης τῆς πείρας, ἐτίθετο ὡς νόμος, οὐ ἡ ἀναγκαιότης οὐδόλως ἐξηγεῖτο.

Διατί τὸ πᾶν εὐρίσκεται εἰς ἀδιάλειπτον ροὴν;

Τὸν μηχανικὸν χωρισμὸν τῶν δύο τούτων ἐνεργειῶν ἐπεχείρησεν ὁ Ἐμπεδοκλῆς. Ἡ ὕλη κατ'αὐτὸν εἶναι σταθερὸν ὄν, δύνάμις δὲ εἶναι ἡ βᾶσις τῆς κινήσεως. Ἀλλ' αἱ κινουῦσαι δυνάμεις ἦσαν κατὰ τὴν θεωρίαν αὐτοῦ μυθικαὶ δυνάμεις, αἱ ὁποῖαι παρὰ τοῖς ἀτομισταῖς ἐφάνησαν ὡς ἀκατάληπτος φυσικὴ ἀναγκαιότης.

Οὕτω τὸ γίγνεσθαι κατὰ τὴν μηχανικὴν θεωρίαν περιγράφεται μᾶλλον ἢ ἐξηγεῖται. Εἰς τὴν μεταβολὴν τοῦ γίγνεσθαι οὐδεμία ἐξήγησις καὶ πάλιν ἐδίδετο.

Τοῦτο ἠνάγκασε τὸν Ἀναξαγόραν νὰ θέσῃ τὸν Νοῦν ὡς τὸν διαμορφωτὴν τοῦ κόσμου, εἰσαγαγὼν εἰς τὴν φιλοσοφίαν τὴν ἀρχὴν τοῦ Ἴδεατοῦ. Ἀλλὰ ὁ διακοσμῶν Νοῦς εἶναι ὁ ἀπὸ μηχανῆς Θεὸς *deus ex machina*, ὁ δι-

δων τὴν πρώτην ὥθησιν εἰς τὸν κόσμον. Οὕτω, καίτοι ἀνυψωθεὶς ὁ Ἀναξαγόρας εἰς τὴν ὑπαρξιν ἀνωτάτου ὄντος, μένει φυσικὸς ὡς καὶ οἱ πρὸ αὐτοῦ, διότι δὲν ἐξηγεῖ πᾶν τὸ ὑπάρχον ἐκ τῆς ἰδέας, ἀλλὰ καταφεύγει εἰς μηχανικὰς θεωρίας. Ὁ Νοῦς κατ' αὐτὸν δὲν ἔχει ἐξουσίαν ἐπὶ τῆς φύσεως οὐδὲ παρίσταται, ὡς ἡ ὀργανίζουσα τὸ πᾶν ψυχή.

2. Ἐμφάνισις τῆς Σοφιστικῆς. Σχέσις αὐτῆς πρὸς τὴν προτέραν φιλοσοφίαν.

Εἶδομεν ἐν τοῖς προηγουμένοις ὅτι οἱ πρὸ τοῦ Σωκράτους φιλόσοφοι ἦσαν φυσικοί. Αἱ φιλοσοφικαὶ αὐτῶν θεωρίαι ἐκλόνιζον ἀσυναισθήτως τὰ θεμέλια τῆς θρησκείας καὶ κατέρριπτον ἀξίας παραδεδεγμένας. Ἡ ἀπόδειξις τῶν φυσικῶν αἰτιῶν κατὰ τὰς ἀναλογίας καὶ τοὺς νόμους πολλῶν φαινομένων, ἅτινα πρότερον ἐνομίζοντο ὡς ἄμεσος ἐνέργεια τῆς θείας παντοδυναμίας, ἔφερον τὰς θεωρίας αὐτῶν εἰς φανεράν ἔχθραν πρὸς τὴν θρησκείαν. Τὸ θρησκευτικὸν συναίσθημα διὰ τῶν κηρυττομένων διδασκαλιῶν ἤρχισε νὰ ἀμβλύνηται, τὸ ἠθικὸν αἴσθημα ὡσαύτως.

Ἐν τούτοις τὴν μεγίστην κατάπτωσιν ἐμφανίζει ἡ ἐποχὴ τῶν σοφιστῶν. Δύσκολον ὅμως εἶναι νὰ ὀρίσωμεν, ἂν ἡ ἠθικὴ ἐξαχρείωσις ἦτο συνέπεια τῆς καταστρεπτικῆς ἐπιρροῆς τῶν σοφιστῶν, ἢ ἂν ἡ σοφιστικὴ ἦτο ἀπαύγασμα ἢ κάλλιον εἰπεῖν ἔκφρασις θεωρητικῆ τοῦ πρακτικοῦ βίου καὶ τῶν τάσεων τοῦ τότε κόσμου. Ἐξ ἄλλου, ἵνα εἴμεθα δίκαιοι, ὀφείλομεν νὰ ὀμολογήσωμεν ὅτι οὐδὲν ἐσωτερικὸν ἠθικὸν περιεχόμενον εἶχεν ἡ ἐθνικὴ θρησκεία.

Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς προηγουμένους φιλοσόφους, οἵτινες ἐπίστευον ὅτι πηγὴ πάσης γνώσεως εἶναι ἡ ἀντικειμενικότης, παρὰ τοῖς σοφισταῖς ἀναφαίνεται νέα ἀρχή, ἡ ὑποκειμενικότης. Τὰ ὄντα δηλ. φαίνονται ὅτι

εἶναι τοιαῦτα, οἷα παρουσιάζονται εἰς τὸν θεατὴν. Γενική ἀλήθεια δὲν ὑπάρχει. Ἐκαστον μερικὸν πρόσωπον δύναται νὰ ὀρίζη ἀφ'ἑαυτοῦ τί εἶναι ἀληθές, δίκαιον, καλόν. Ὑπερήφανοι οἱ σοφισταὶ διὰ τὴν ἀνακάλυψιν κατέστρεφον τῇ βοήθειᾳ τῆς διαλεκτικῆς πάντας τοὺς ἀντικειμενικοὺς ὄρους. Γνώσις λοιπὸν κατ'αὐτοὺς καθολική δὲν ὑπάρχει.

Ἡ ἀλήθεια εἶναι φαινομενική. Ἐπειδὴ δὲ τὰ φαινόμενα εἶναι διάφορα παρὰ διαφοροῖς, εἰς ἄλλους μὲν εἶναι ἀληθῆ, εἰς ἄλλους δὲ ψευδῆ.

Εἶναι ἀληθές ὅτι ἡ διδασκαλία περὶ ρευστότητος τῶν ὄντων τοῦ Ἡρακλείτου, ἡ διαλεκτικὴ τοῦ Ζήνωνος ἡ κατὰ τοῦ κόσμου τῶν φαινομένων, ὡς καὶ ἡ διδασκαλία τοῦ Ἀναξαγόρου περὶ Νοῦ, ἧτις ἔθετε τὴν σκέψιν ἄνω τῆς ἀντικειμενικότητος, παρεσκεύασαν τὴν θεωρίαν τῶν σοφιστῶν.

Ἡ τεθεῖσα αὕτη ἀρχὴ τῶν σοφιστῶν περὶ τῆς ἀπολύτου σημασίας τοῦ ἐμπειρικοῦ ὑποκειμένου ὅσον ἀφορᾷ τὸν ἀντικειμενικὸν κόσμον βλέπομεν ὅτι ἐκδηλοῦται ὡς ἀπεριόριστος ἐγωισμὸς καθ'ὅλην τὴν περιοχὴν τοῦ τότε πολιτικοῦ καὶ ἰδιωτικοῦ βίου. Ὁ κοινωνικὸς βίος κατήντησε παλαίστρα παθῶν καὶ ἐγωισμοῦ, αἱ δὲ ἀλλεπάλληλοι ἔριδες, αἱ διασεύσασαι τὰς Ἀθήνας ἐπὶ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, ἀπέσβεσαν πᾶν ἠθικὸν αἴσθημα. Ἐκαστος ἔθετε τὰ προσωπικὰ συμφέροντα ὑπεράνω τῆς πολιτείας καὶ τοῦ κοινοῦ ἀγαθοῦ καὶ ἐζήτει χάριν τῆς προσωπικῆς αὐτοῦ ὠφελείας τὸ μέτρον τοῦ ποιεῖν ἢ μὴ ποιεῖν τι, τὸ μέτρον τοῦ ἐθέλειν καὶ ἐνεργεῖν.

Ἡ ἐπιρροὴ τῶν ρητορικῶν λόγων ἐπὶ τοῦ πλήθους, ἡ δωροδοκία τῶν ἡγεμόνων καὶ τοῦ πλήθους, ἡ ἀδικία, ἡ πλεονεξία, ἡ πανουργία ἐστηρίζοντο ἐπὶ τοῦ προμνημονευθέντος κανόνος.

Ἡ πίστις πρὸς τοὺς Θεοὺς ἐθεωρεῖτο ὡς ἀνθρωπίνη ἐφεύρεσις. Πᾶν τὸ ἄξιον σεβασμοῦ ἐθεωρήθη ἀνθρώπινον καὶ κατὰ συνέπειαν ἕκαστος ἠδύνατο νὰ τὸ μεταβάλῃ.

Αἱ συνήθειαι ἀπέβαλον τὴν δύναμιν των. Ἡ πολιτικὴ ἐξουσία ἐθεωρεῖτο ὡς αὐθαίρετος καταπίεσις.

Τοιαύτας ἀρχὰς εἶχον οἱ σοφισταὶ καὶ οἱ παρ' αὐτοῖς μορφωθέντες πεπαιδευμένοι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης.

3. Σοφισταί.

Πρῶτος τῶν σοφιστῶν ἐν τῇ κυρίᾳ σημασίᾳ τῆς λέξεως ὑπῆρξεν ὁ ἐξ Ἀβδήρων τῷ 440 π.Χ. ἀκμάσας Πρωταγόρας. Διὰ τῆς ὑπ' αὐτοῦ διατυπωθείσης ἀρχῆς, ὅτι ὁ ἀνθρωπὸς ἐστὶ μέτρον πάντων τῶν ὄντων, ἐδίδασκεν ὅτι διὰ τὸ αἰσθανόμενον πρόσωπον ἀληθές εἶναι ἐκεῖνο ὅπερ εἰς ἐκάστην στιγμήν αἰσθάνεται. Δὲν ὑπάρχουσι λοιπὸν κατ' αὐτὸν ἀντικειμενικοὶ ὀρισμοὶ καὶ κρίσεις. Προκειμένου περὶ ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ ἀντικειμένου, αἱ ἀντίθετοι γνώμαι πρέπει νὰ νομίζωνται ὡς ἀληθεῖς. Περὶ τοῦ αὐτοῦ ἀντικειμένου δυνάμεθα νὰ ὁμιλῶμεν μετὰ τοῦ αὐτοῦ δικαίου ὑπὲρ ἢ κατὰ. Οὐδὲν ὑπάρχει καλὸν ἢ κακὸν ἐν τῇ φύσει. Τὸ καλὸν καὶ τὸ κακὸν διακρίνεται ὑπὸ τῶν θετικῶν νόμων ἢ κατὰ τὴν ἀμοιβαίαν συμφωνίαν τῶν ἀνθρώπων. Δυνατὸν νὰ στραφῶμεν πρὸς τὸν νόμον καὶ νὰ ἀναγνωρίσωμεν ὡς νόμιμον πᾶν ὅ,τι ἐστὶ ἀρεστόν, πᾶν τὸ παρέχον ὠφέλειάν τινά καὶ πᾶν ὅ,τι ἔχομεν ἐξουσίαν καὶ δύναμιν νὰ θέσωμεν ὑπ' αὐτόν. Ἐκ τῆς αὐθαιρεσίας ἐκάστου ἀνθρώπου καὶ τῆς καταστάσεως εἰς ἣν εὐρίσκεται ἐξηρτᾶτο ἡ φύσις τῶν πραγμάτων.

Διὸ ὁ Πρωταγόρας ἐκήρυξε τὴν ἀνάγκην καὶ σπουδαιότητα τῆς ρητορικῆς, δι' ἧς τὸ ἄδικον νὰ παρίσταται ὡς δίκαιον καὶ οὕτω δεόντως νὰ προτιμῶνται τὰ εἰκότα τῶν ἀληθειῶν.

Ἡ ὑπόθεσις τοῦ Πρωταγόρα, ὅτι οὐδὲν ὄν ἀφ' ἑαυτοῦ ὑπάρχει, ἀλλ' ὅτι τὸ πᾶν εἶναι ἔργον τῆς ὑποκειμενικῆς παραστάσεως, τῆς γνώμης καὶ τοῦ ἰσχυρισμοῦ, προσε-

τέθη ὑπὸ τῶν σοφιστῶν κυρίως εἰς τοὺς νόμους καὶ τὴν ἠθικὴν.

Ἐρειδόμενος ἐπὶ τῆς διαλεκτικῆς τοῦ Ζήνωνος ὁ σύγχρονος τοῦ Σωκράτους σοφιστῆς *Γοργίας* ἀποφαίνεται, ὅτι οὐδὲν ὑπάρχει ἢ, ἂν τι ἠδύνατο νὰ ὑπάρχη, τοῦτο εἶναι ἀκατάληπτον, ἀλλὰ καὶ ἂν ἦτο καταληπτόν εἶναι ἀδύνατος ἢ ἐρμηνεῖα αὐτοῦ εἰς ἄλλους. Διὰ τοῦτο τὸ σύγγραμμα αὐτοῦ φέρει τὴν ἐπιγραφὴν «*Περὶ τοῦ μὴ ὄντος ἢ περὶ τῆς φύσεως*».

Ἡ ἀλήθεια, ἔλεγεν, εἶναι ἀτομικὴ, δηλ. τὸ δοκοῦν ἐκάστω, καὶ οὐχὶ καθολικὴ. Ὅθεν ἀλήθεια καθ'ἑαυτὴν δὲν ὑπάρχει. Διὰ τῆς θεωρίας ταύτης τοῦ Γοργίου ἀνατρέπονται πάντες οἱ νόμοι τῆς θρησκείας καὶ τῆς δικαιοσύνης, διότι ὅ,τι δι'ἐμὲ εἶναι ἀληθὲς φαινόμενον δύναται ὑπ'ἄλλου νὰ θεωρῆται ψευδές. Τὸ πολίτευμα εἰς ἐμὲ ἀρέσκει καὶ δέον νὰ στηριχθῆ, εἰς σὲ ὅμως ἀπαρέσκει καὶ πρέπει νὰ καταργηθῆ. Οὕτω σταθεροὶ καὶ κανονικοὶ νόμοι δὲν δύνανται νὰ στηριχθῶσι. Νόμος δικαίου, ἵνα ἐμποδίσῃ τὸ ἀδικον, δὲν ὑπάρχει καὶ ἐκ τούτου τὸ δικαίον τοῦ ἰσχυροτέρου ἐμφανίζεται ὡς νόμος. Τοὺς νόμους οἱ ἄνωτέρω σοφισταὶ δὲν θεωροῦσιν ὡς σπουδαῖόν τι, ἐφ'ὅσον μεταβάλλονται. Εἶναι ὅμως οὗτοι τύραννοι ὡς παρὰ φύσιν παραβιάζοντές τι.

Ὡς ἐπινόησιν τῶν πανούργων πολιτικῶν ἀνθρώπων παρέστησεν ἐν στίχοις τὴν εἰς τοὺς Θεοὺς πίστιν ὁ *Κριτίας* ὁ σπουδαιότατος τῶν τριάκοντα τυράννων διὰ τὴν σκληρότητα. Διὰ τῶν βροντῶν καὶ ἀστραπῶν καταπλήσσονται οἱ ἄνθρωποι καὶ ἀποδίδουσι τὰ τελούμενα εἰς τὸν Θεόν.

Ὁ Κριτίας καὶ οἱ μετέπειτα σοφισταὶ ἐχώρησαν μετὰ τόλμης ὑπερβολικῆς πέραν τοῦ Γοργίου καὶ Πρωταγόρου καταστρέψαντες τὴν πατρῶαν θρησκείαν καὶ τὴν ἠθικὴν.

Ὅλως διάφορος μεταξὺ τῶν σοφιστῶν παρουσιάζεται ἡμῖν ὁ Ἰππίας ἐξ Ἡλείας, διακρινόμενος

διά τε τὴν πολυμάθειαν καὶ τὸν σταθερὸν αὐτοῦ χαρακτῆρα καὶ ὁ Πρόδικος, περὶ οὗ ὁμιλοῦσι μετὰ σεβασμοῦ ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης. Ἐν τῇ ἀρχαιότητι ἦσαν γνωσταὶ αἱ πρακτικαὶ αὐτοῦ διδασκαλίαι περὶ ἐκλογῆς τοῦ τύπου τῆς ζωῆς, περὶ ἐξωτερικῶν ἀγαθῶν καὶ τῆς χρήσεως αὐτῶν, περὶ ζωῆς καὶ θανάτου. Καίτοι στερεῖται ὁ σοφιστὴς οὗτος τῆς ὑψηλῆς ἠθικῆς καὶ ἐπιστημονικῆς ἀρχῆς τοῦ Σωκράτους, ἐν τούτοις διακρίνει αὐτὸν καθαρὸν ἠθικὸν αἴσθημα καὶ λεπτὴ περὶ τοῦ βίου θεωρία.

Οἱ μετὰ ταῦτα σοφισταί, ὡς σημειοῦνται ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος ἐν Εὐθυδήμῳ, κατέρχονται μέχρι τῆς κοινῆς φλυαρίας καὶ τῆς ἐπονειδίστου αἰσχροκερδεΐας. Ἐκ τῶν διαλεκτικῶν αὐτῶν προέκυψαν οἱ παραλογισμοὶ καὶ τὰ σοφίσματα.

Ἐκ τούτων σημειοῦμεν τὸν *Καλλικλῆν*, ὅστις ἔλεγε ὅτι εἶναι δίκαιον νὰ ἄρχωσι τῶν κρείττωνων οἱ χείρονες. Τὸ ἀδικεῖν καὶ αὐτὸ εἶναι δίκαιον καὶ ἀπόδειξις τῆς ἰσχύος τοῦ ἀτόμου. Τὸ ἀδικεῖσθαι φύσει αἰσχρὸν. Οἱ νόμοι ἐτέθησαν ὑπὸ τῶν ἀσθενῶν πρὸς ἐκφόβισιν τῶν ἰσχυροτέρων. Οἱ ἀφορῶντες τὸ δίκαιον, τὴν ἰσότητα καὶ τὸ καλὸν νόμοι εἶναι τεχνάσματα τῶν ἀνθρώπων. Καταπατούμενοι δὲ ἀναδεικνύουσι τινά.

Κατὰ τὸν *Λυκόφρονα* ἡ εὐγένεια εἶναι ἀπλοῦν φάσμα, κατὰ δὲ τὸν *Ξενιάδην* τὰ πάντα εἶναι ψευδῆ καὶ ἐκ τοῦ μὴ ὄντος τὰ πάντα γίγνεται.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Ἡ ἠθικὴ τοῦ Σωκράτους.

Ἐκ τῆς ἀρνήσεως τοῦ δυνατοῦ τῆς γνώσεως, ἥς τὰς βάσεις ἔθηκαν ὁ Πρωταγόρας, Γοργίας καὶ Πρόδικος ἐξεπήγασεν ὀλεθρία τῷ ὄντι κατάστασις, μάλιστα δὲ ἐπὶ τῆς νεωτέρας γενεᾶς τῶν σοφιστῶν, ὧν ἡ πρόοδος

συνίστατο οὐ μόνον ἐν τῇ ὑπερθεματίσει ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ ἐφαρμογῇ τῶν ὀλεθρίων τούτων διδαγμάτων εἰς τὸν βίον. Οὕτω διὰ τῆς διδασκαλίας αὐτῶν ἤρθησαν πλέον αἱ βάσεις, ἐφ' ὧν ἐστηρίζετο ἡ θρησκεία, ἡ ἐθνικὴ συνείδησις καὶ ἡ χρηστοθήθεια. Τὰ ἤθη διὰ τῆς διδασκαλίας ἐκείνης, ἧτις τὰ πάντα ἐκήρυξεν ὡς φαινόμενα καὶ οὐδὲν βέβαιον καὶ ἀληθές, ἐφθάρησαν ἐντελῶς.

Ἡ δικαιοσύνη, χαρακτηρισθεῖσα ὡς ἐπινόημα ἀρχαίων δικαστῶν καὶ νομοθετῶν πρὸς συγκράτησιν καὶ καταστολὴν τῆς ὀρμῆς τοῦ πλήθους, ἐτραυματίσθη θανάσιμῶς.

Ἡ διαδιδομένη ὁσημέραι διδασκαλία, ὅτι οἱ νόμοι ἐποιήθησαν ὑπὸ τῶν ἀδυνάτων ἀνθρώπων ὑπὲρ τῆς ἀσφαλείας των, ὅτι ἡ φύσις ἐνομοθέτησε τὸ δίκαιον τοῦ ἰσχυροτέρου, ὅτι ὁ ὑποτάσσων τὸν ἀσθενῆ ἰσχυρὸς πράττει κατὰ τὸ ὑπὸ τῆς φύσεως δοθὲν δικαίωμα, πάντα ταῦτα ἤσκησαν ὀλεθριωτάτην ἐπίδρασιν καὶ συνετέλεσαν εἰς τὴν ἀνατροπὴν ἐνὸς θεωρητικοῦ καὶ πρακτικοῦ βίου.

Ἐκεῖνος ὅστις ἀνεστύλωσε τὸ δυνατὸν τῆς γνώσεως καὶ ἐπειράθη νὰ ἀνορθώσῃ τὸν θεωρητικὸν καὶ πρακτικὸν βίον ἐπὶ βάσεων ὅμως στερεῶν ὑπῆρξεν ὁ μέγας τῆς ἀρχαιότητος φιλόσοφος *Σωκράτης*. Οὗτος πρῶτος ἔστρεψε τὴν προσοχὴν τῶν φιλοσόφων ἀπὸ τῆς ἐξετάσεως τῆς φύσεως εἰς τὴν ἐξέτασιν τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ ἀνθρώπου. «Οὐδὲ γὰρ περὶ τῆς τῶν πάντων φύσεως ἤπερ τῶν ἄλλων οἱ πλεῖστοι διελέγετο σκοπῶν, ὅπως ὁ καλούμενος ὑπὸ τῶν σοφιστῶν κόσμος ἔφυ, καὶ τίσιν ἀνάγκαις ἕκαστα γίνεταί τῶν οὐρανίων, ἀλλὰ καὶ τοὺς φροντίζοντας τὰ τοιαῦτα μωραίνοντας ἀπεδείκνυε Περὶ μὲν οὖν τῶν ταῦτα πραγματευομένων τοιαῦτα ἔλεγεν· αὐτὸς δὲ περὶ τῶν ἀνθρωπίνων ἀεὶ διελέγετο σκοπῶν, τί εὐσεβές, τί ἀσεβές, τί καλόν, τί αἰσχρόν, τί δίκαιον, τί ἄδικον, τί σωφροσύνη, τί μανία, τί ἀνδρεία, τί δειλία, τί πόλις, τί πολιτικός, τί ἀρχὴ ἀνθρώπων, τί ἀρχικὸς ἀνθρώπων, καὶ περὶ τῶν ἄλλων, ἃ τοὺς μὲν

είδότας ἤγεϊτο καλοὺς καὶ ἀγαθοὺς εἶναι, τοὺς δὲ ἀγνοοῦντας ἀνδραποδώδεις ἂν δικαίως κεκληῖσθαι» (Ζενοφ. ἀπομν. Βιβλ. Ι Κεφ. Ι, 12—16).

«Γνωῖθι σαυτόν». Ἴδου τὸ πρόβλημα, τὸ ὁποῖον ἀπησχόλησε τὴν φιλοσοφικὴν αὐτοῦ ἔρευναν μέχρι τοιοῦτου σημείου, ὥστε πᾶσαν ἄλλην γνώσιν νὰ θεωρῆ μηδαμινὴν καὶ μετὰ τινος καυχήσεως νὰ ἐκφέρῃ τὸ «ἐν οἶδα, ὅτι οὐδὲν οἶδα» δεικνύων οὕτως ὅτι ἦτο ἀνώτερος τῶν ἄλλων ἀνθρώπων κατὰ τὴν σοφίαν, διότι ἀνεγνώριζε τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ἀγνοίαν.

Καίτοι δὲ ἐγνώριζε καλῶς τὰ γεωμετρικὰ καὶ ἀστρονομικὰ ζητήματα, ὡς καὶ τὴν φύσιν καὶ τὰς λοιπὰς θεωρητικὰς ἐπιστήμας, δὲν ἠσχολεῖτο ὅμως περὶ αὐτῶν, εἰ μὴ ἐφ' ὅσον εἶχον σχέσιν πρὸς τὸν πρακτικὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου.

Κατὰ τὸν Σωκράτην Ἄρετή εἶναι ἡ γνώσις. “Ὅταν ὁ ἄνθρωπος, ἔλεγεν, ἀφορμᾶται ἐκ τῆς ὀρθῆς γνώσεως θὰ πράξῃ καὶ ὀρθῶς. Ἐκ τῆς ὀρθῆς ἢ μὴ ὀρθῆς γνώσεως ἐξαρτᾶται ἡ ὀρθὴ ἢ μὴ πράξις τοῦ ἀνθρώπου. Ἀλλὰ παρίσταται πρὸς τοῦτο ἀνάγκη ἀσκήσεως. Τὸ ὀρθῶς πράττειν εἶναι ὠφέλιμον εἰς τὸν ἄνθρωπον, διότι τὸ ἐσφαλμένως πράττειν βλάπτει τοὺς πράττοντας. Οὐδεὶς δὲ γινώσκων τὸ ὀρθὸν θὰ προτιμήσῃ νὰ πράξῃ τὸ ἐσφαλμένον, διότι ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει θὰ βλάψῃ ἑαυτόν. Ἐπομένως οὐδεὶς ἐκὼν κακός. Οἱ πράττοντες κακὸν πράττουσι αὐτὸ ἐξ ἀγνοίας. Τούτου ἕνεκα ἔχει ἀνάγκην ἀποκτήσεως γνώσεως ἡ διάνοια τοῦ ἀνθρώπου. Εἶδομεν ὅτι ἡ ἀρετὴ κατὰ τὸν Σωκράτην εἶναι γνώσις. Ἀλλὰ τίνος γνώσις; Γνώσις τοῦ ἀγαθοῦ. Ἀγαθὸν δὲ ἐθεώρει τὸ ὠφέλιμον, διότι, ἔλεγεν, οὐδὲν ἀγαθὸν δύναται νὰ εἶναι μὴ ὠφέλιμον. Διὰ παραδειγμάτων δὲ ἐνίσχυσε τὴν ιδέαν ταύτην. Ὁ πλοῦτος λ.χ. εἶναι ἀγαθόν, διότι βοηθεῖ εἰς τὸν βίον κτλ.

Ἡ θεωρία αὕτη τοῦ Σωκράτους δὲν εἶναι ἀπλῶς εὐδαιμονική, ἀλλὰ προχωρεῖ πέραν τῆς εὐδαιμονιστικῆς

θεωρίας, διότι ἀναγνωρίζει ἐν μέγα καὶ ἀνώτατον ἀγαθόν, τὴν βελτίωσιν καὶ ἀνάπτυξιν τῆς ψυχῆς, ἣτις εἶναι καὶ τὸ τιμιώτερον ὄν. Πάντα τᾶλλα ἀγαθὰ σκοπὸν ἔχουσι τὴν βελτίωσιν τῆς ψυχῆς. Πολλὰ δὲ ὁδοὶ ὑπάρχουσι πρὸς βελτίωσιν τῆς ψυχῆς. Κοινωνία στενή, φιλία, εὐρυτέρα οἰκογένεια, ἑταιρεῖαι καὶ μία γενικωτάτη πολιτεία.

Ἡ πρὸς βελτίωσιν τῆς ψυχῆς ἀνάπτυξις τοῦ ἀνθρώπου συντελεῖται διὰ τῆς ἐγκρατείας, ἣτις μετὰ τῆς σωφροσύνης ἀποτελεῖ τὴν κρηπίδα πάσης ἀρετῆς¹. Ἐκτὸς τῆς ἐγκρατείας συντελεῖ πρὸς βελτίωσιν τῆς ψυχῆς καὶ ἡ πολιτεία. Αὕτη εἶναι ὁ τελειότατος καὶ περιεκτικώτατος κοινωνικὸς θεσμὸς ὁ περιλαμβάνων πάντα τὰ κοινωνικὰ θέσμια. Διὰ τοῦτο ὁ πολιτικὸς ἔχει μεγάλην ἀποστολὴν καὶ δέον νὰ ἔχη μεγίστην μόρφωσιν καὶ παιδείαν. Ἐκ τῆς ἀρχῆς ταύτης ὀρμώμενος ὁ Σωκράτης προέτρεπε τοὺς ἀγαθοὺς ἅμα καὶ ἱκανοὺς νὰ ἀναμιχθῶσιν εἰς τὰ πολιτικά, ἀπέτρεπε δὲ τοὺς κακοὺς νὰ πολιτεύωνται². Ἐπειδὴ δὲ ἐπίστευεν ὅτι ἐκ τῆς πολιτείας ἐξαρτᾶται ἡ εὐδαιμονία τῶν πολιτῶν, ἠθέλε τοὺς πολιτικοὺς ἐπιστήμονας. «Τότε ἡ κοινωνία εὐδαιμονεῖ (κατὰ τὸν Σωκράτην), ὅταν οἱ βασιλεῖς φιλοσοφήσωσιν ἢ οἱ φιλόσοφοι βασιλεύσωσιν». Οὕτω μεγάλως ἐσπούδαζεν ὁ Σωκράτης ἵνα τῶν πολιτῶν οἱ ἐπαῖοντες ἀρχωσι τῆς πολιτείας. Τούτου ἕνεκα συνίστα εἰς τοὺς πολιτικούς, ἵνα προπαρασκευάζωνται καὶ ἀποβῶσιν ἄξιοι τῆς διοικήσεως αὐτῶν. Ἡ δὲ προπαρασκευὴ αὐτῶν πρωτίστως ἔδει νὰ στρέφεται εἰς τὴν βελτίωσιν ἑαυτῶν, ἐξ ἧς δύνανται οὕτοι νὰ ἀπεκδέχωνται καὶ τὴν βελτίωσιν τῶν ἄλλων.

Ὡφελιμωτάτη διὰ τὴν βελτίωσιν τῆς ψυχῆς θεωρεῖται κατὰ Σωκράτην καὶ ἡ φιλία καὶ δὴ μεταξύ ἀδελφῶν· ὅ,τι πάντα τὰ μέλη τοῦ σώματος καὶ τὰ ἄλλα πράγματα

1. Ξενοφ. Απομν. Βιβλ. I, κεφ. 5, 1—5.

2. Ξενοφ. Ἀπομν. Βιβλ. III κεφ. 9, 10—13.

ἀδυνατοῦσι νὰ πράξωσιν οἱ φίλοι ἐξαρκοῦσιν εἰς ταῦτα¹. Ἡ φιλία εἶναι σπουδαιότατον διὰ τὴν τελείωσιν τοῦ ἀνθρώπου, εἶναι μικρὰ κοινωνία, ἧς εὐρυτέρα εἶναι ἡ οἰκογένεια, ἐν ἧ ὁ ἀνὴρ καὶ ἡ γυνὴ συνέρχονται καὶ ἀμοιβαίως δρῶσιν. Ὁ ἀνὴρ καὶ ἡ γυνὴ τὴν αὐτὴν λογικὴν ἀξίαν ἔχουσι πλήν τῆς σωματικῆς ρώμης.

Ὁ Σωκράτης ἐτόμα μεγάλως καὶ τὴν ἐργασίαν, ἔχων ὡς ἀρχὴν τὸ «ἔργον οὐδὲν ὄνειδος ἀεργίῃ δέ τ' ὄνειδος» τοῦ Ἡσιόδου. Δέον κατ' αὐτὸν πάντες νὰ ἐργάζωνται, νὰ τιμᾶται πᾶσα ἀπεργαζομένη ἀγαθὰ ἐργασία² καὶ νὰ μὴ ὄνειδίζεται, διότι ἡ ἐργασία ἐξυπηρετεῖ τὸ κοινὸν τῶν πολιτῶν συμφέρον.

Ἀντιφρονῶν πρὸς τοὺς σοφιστὰς ἐδίδασκεν, ὅτι ἡ ἀρετὴ εἶναι διδακτὴ ἐκπηγάζουσα ἐκ τῆς καθαρᾶς γνώσεως, ἐκ τῆς γνώσεως τοῦ σκοποῦ, τῶν μέσων καὶ τῶν συμφωνιῶν ἐκάστης ἐνεργείας. Ὁ γινώσκων τὸ ἀγαθὸν δὲν δύναται νὰ μὴ πράττῃ αὐτό. Οὐδεὶς λοιπὸν ἐκ προθέσεως κακός. Οὐδένα, ἐτόνιζεν, ὁ ἄνθρωπος δέον νὰ ἀδικῇ. Τὸ ἀδικεῖν καὶ ἀνταδικεῖν ἐπίστευεν ὅτι δὲν ἦσαν ἠθικῶς ἐπιτετραμμένα. «Οὐδαμῶς δεῖ ἀδικεῖν, οὐδ' ἀδικούμενον ἀνταδικεῖν. (Πλατ. Κρίτων).

Ὁ Σωκράτης ἐφρόνει ὅτι τὰ πάντα ἐγένοντο πρὸς τὸ καλὸν τοῦ ἀνθρώπου ὑπὸ τινος δυνάμεως, ἣν φρόνησιν καλεῖ συνέχουσιν τὰ πάντα ἁρμονικῶς· συνεβίβαζε δὲ τὴν πολυθεΐαν καὶ μονοθεΐαν, διότι ἐφρόνει, ὅτι ἐκ τῆς ἐνότητος τῆς ἐν τῷ κόσμῳ, ἣν συνελάμβανεν ἐκ τοῦ ἐνιαίου σκοποῦ τῆς δημιουργίας, ἦγετο εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ ἐνὸς Θεοῦ. Οἱ λοιποὶ Θεοί, ἔλεγεν, εἶναι αἱ κατὰ τὴν ἀντίληψιν τοῦ λαοῦ ἐκφάνσεις τῆς μιᾶς φρονήσεως τῆς ἀνὰ τὸν κόσμον. Ὁ Θεός, ἔλεγε, προνοεῖ περὶ πάντων καὶ τῶν

1. Ξενοφ. Ἀπομν. Βιβλ. II κεφ. 3, 1—19. καὶ κεφ. 4, 1-7
2. Ξεν. Ἀπομ. Βιβλ. I, 2, 56 καὶ 57.

ἐλαχίστων ἀκόμη. ¹ Εἰς τὸν ἄνθρωπον παρέσχεν ὅλα τὰ ἀναγκαῖα. Τὸν ἄνθρωπον ἀναγνωρίζει ὁ Σωκράτης ὡς τὸ ἄριστον τῶν δημιουργημάτων, κινεῖ δὲ τὴν προσοχὴν αὐτοῦ ἢ κατασκευὴ ἑκάστου μέλους τοῦ σώματος αὐτοῦ. Ἐπειδὴ δὲ ὁ ἄνθρωπος ὡς περιορισμένος ὑπόκειται καὶ εἰς σφάλματα, συγκρατεῖ αὐτὸν ἀπὸ τῆς πτώσεως ὁ Θεὸς καὶ βοηθεῖ αὐτὸν διὰ μαντειῶν, χρησμοδιῶν καὶ οἰωνῶν καὶ δι' ἐσωτερικῶν ἀποκαλύψεων ὁδηγεῖ εἰς τὸ ἀγαθόν. Τὰ πάντα ὅμως δὲν πρέπει ν' ἀναμένωμεν ἐκ τοῦ Θεοῦ. Διότι ὁ Θεὸς ἔδωκεν εἰς ἡμᾶς τὸν νοῦν ἀξιῶν νὰ κάμνωμεν χρῆσιν αὐτοῦ. Οὕτως εἰς τὰ μαντεῖα «περὶ τῶν ἀδήλων ὅπως ἀποβήσοιτο μαντευσομένους ἔπεμπεν, εἰ ποιητέα», οὐχὶ δὲ περὶ ἐκείνων, ἅτινα ὁ νοῦς τοῦ ἀνθρώπου δύναται νὰ εἰκάσῃ.²

Παρὰ τοῦ Θεοῦ δέον νὰ ζητῶμεν τὸ ὠφέλιμον, διότι ἡμεῖς δυνάμεθα νὰ ζητῶμεν οὐχὶ τὸ ἄριστον, ἀλλὰ τὸ κατὰ τὸ δοκοῦν εἰς ἡμᾶς ἄριστον.

Ὁ Σωκράτης ἐξαρτήσας τὰ πάντα ἐκ τῆς γνώσεως, ἦν ὠνόμαζεν ἀρετήν, ἐγένετο κῆρυξ ὄχι ἀπλῶν ἀποφθεγμάτων, ἀλλ' Ἰδρυτὴς τῶν βάσεων τῆς ἐπιστημονικῆς ἠθικῆς. Ἡ τελεολογικὴ αὐτοῦ θεωρία περὶ τοῦ κόσμου, καθ' ἣν ὁ κόσμος ἐγένετο πρὸς τι τέλος ἢ σκοπὸν ἰσχύει καὶ σήμερον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Αἱ Σωκρατικαὶ Σχολαί.

Ἀπὸ τῆς φιλοσοφικῆς θεωρίας τοῦ Σωκράτους ἐξεπήγασαν δύο σχολαί. Α) Ἡ ἀτελής φιλοσοφικὴ σχολή (Μεγαρικὴ-Κυνικὴ-Κυρηναϊκὴ) καὶ Β) Ἡ τοῦ Πλάτωνος ἣν δυνάμεθα νὰ ὀνομάσωμεν κυρίως Σωκρατικὴν σχολήν.¹

1. Ξεν. ἀπομ. Βιβλ. Ι κεφ. 4, 2—19.

2. Ξεν. Ἀπομ. Βιβλ. Ι, 1, 6.